

Alemdar Gazetesi'ne Göre 1911 Yazında İstanbul'un Kolera ile İmtihani*

The Struggle Against Cholera in Istanbul in the Summer of 1911 Based on the Reports in Alemdar Daily News

Şeyhmus Bingül¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, <https://orcid.org/0000-0001-5255-9787>

Öz

Salgın hastalıklar insanlık tarihi boyunca birçok kez meydana gelerek toplumların ve devletlerin sosyal, ekonomik, siyasal ve askeri hayatlarını derinden etkilemiştir. Göç, ekonomik kriz ve nüfus azalmasına sebep olan salgınların önüne geçilmesi hususunda yüzyıllarca çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Bu da modern tıbbın gelişimine kadar geçen süreci pozitif yönde etkilemiştir. Toplumları büyük ölçüde etkileyen salgınlardan biri de koleradır. Hijyen koşullarından uzak yerlerde ortaya çıkan kolera, Osmanlı Devleti'nde birkaç kez yayılmıştır. İnsan hareketliliğinin yoğun olduğu yerlerin başında gelen İstanbul, koleradan etkilenen başlıca şehirlerden biridir. XIX. yüzyılda, en az beş büyük kolera salgını geçiren kentte 1911 yazı kolera ile mücadeleyle geçmiştir. Bu çalışmanın amacı 1911 yazında İstanbul'da meydana gelen kolera salgınının etkisini dönemin muhalif yayınlarından birini oluşturan Alemdar Gazetesi aracılığıyla saptamaktır.

İncelenen nüshalara göre, 1911 yılının yaz mevsimi boyunca etkili olmasına rağmen hastalık Ağustos ayında artış göstermiştir. Eylül ayının sonlarında kontrol altına alınmaya başlanan hastalık, kışa doğru neredeyse bitme noktasına gelmiştir. Bu çerçevede gazetede yer alan kolera vakaları, koleraya karşı alınan tedbirler, halkın ve devletin koleraya bakış açısı incelenmiştir. 1911 yazında İstanbul'da meydana gelen salgında vaka sayısı 2.500'ü aşmıştır. Salgına karşı alınan tedbirlerde ise yetersiz kalınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kolera, Salgın, Hastalık, İstanbul, Alemdar.

ABSTRACT

In the history of humanity, epidemics have occurred for many times and affected social, financial, political and military lives of the societies and governments. There have been many trials in order to prevent epidemics as they caused immigrations, financial crisis and depopulation in countries. These trials positively affected the period of time until the modern medicine appeared. One of the epidemics affecting the societies highly is cholera. As an illness observed in the places with hygiene problems, cholera spread in Ottoman Empire for a few times. İstanbul was one of the mostly affected cities of cholera as a result of high amount of population movement. In XIXth century, there appeared the epidemics of cholera in İstanbul for five times and the summer of 1911 was full of struggles against cholera. The aim of that study is to analyze the effect of the cholera epidemic in İstanbul in 1911 through the content of Alemdar Daily News, one of the daily newspapers with opposing ideas.

The copies of newspaper show that the epidemic showed its effect through the whole summer of 1911, but more densely in August. Being controlled through the middle of September, the epidemic nearly disappeared in the winter months of 1911. The number of cholera incidents, the precautions against cholera and the attitude of the government and the society towards the epidemic were analyzed in that study. During the epidemic in the summer of 1911 in İstanbul, the number of cases exceeded 2,500. The measures taken against the epidemic were insufficient.

Key words: Cholera, Epidemic, Illness, İstanbul, Alemdar

*Lokman Hekim Dergisi, 2020; 10 (3): 360-377

DOI: 10.31020/mutfd.726753

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 25 Nisan 2020; Kabul Tarihi - Accepted: 20 Temmuz 2020

İletişim - Correspondence Author: Şeyhmus Bingül <s.bingul@alparslan.edu.tr>

Giriş

Kolera *vibrio cholerae* adlı bakterinin ağız yoluyla insan vücuduna girerek bağırsakları etkilemesiyle meydana gelir. Hastalığın başlıca belirtileri ishal ve kusmadır. Hastalık, su kaybının artmasıyla vücut direncini düşürür ve vücutta değişimlere sebep olarak müdahale edilmediğinde ölümle sonuçlanır.¹ Koleranın kaynağı Hindistan'daki Bengal Eyaleti ve Ganj Nehri kıyıları olarak bilinmektedir. 1817'ye kadar Hindistan ile sınırlı kalan kolera, Hindistan merkezli Avrupa ve diğer bölgelerle yapılan ticaretin etkisiyle dünyanın birçok bölgesine yayılmıştır. Başlıca pandemiler 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899 yıllarında gerçekleşmiştir.² 1817'den itibaren Hindistan dışında yayılmaya başlayan koleranın beşinci büyük salgını 1883'te Mısır, Küçük Asya, Rusya ve Almanya'yı etkisi altına alarak 1894'e kadar sürmüştür.³

Asya ve Afrika arasında mühim bir bağlantı noktasını teşkil eden İstanbul, tarih boyunca birçok salgınla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Cüzzam, çiçek, verem, frengi ve tifo başta olmak üzere birçok hastalık çeşitli dönemlerde İstanbul'da ölümlere sebep olmuştur. XIX. yüzyılın en ölümcül hastalıklarından biri olan koleranın defalarca İstanbul'da görülmesi kentin sosyal, ekonomik ve sağlık hayatındaki dönüşümünü etkilemiştir.⁴ Vebadan sonra en etkili salgın hastalık olan kolera, tüm dünyada olduğu gibi XIX. yüzyıldan itibaren İstanbul'da da etkili olmuştur. Salgınlar her defasında kontrol altına alınsa da uzun yıllar etkisini sürdürmüş ve sık sık tekrarlamıştır. İstanbul'da ilk kolera vakaları 1831 yılının Temmuz ayında yaşanmıştır. Eylül'ün ortasına kadar devam eden bu salgında beş-altı bin kişi hayatını kaybetmiştir. Dönemin Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, hastalığa dair çeşitli gözlemlerde bulunarak hastalığın mahiyeti hakkında raporlar yazmıştır. Bu hususta kaleme aldığı Kolera Risalesi hastalığın sebepleri, gelişim süreci ve çareleri hakkında malumat içermektedir. Henüz hastalığa bir isim konmayan ilk zamanlarda "illet-i muvahhişe" (ürkütücü hastalık) ve "illet-i cedide" (yeni hastalık) gibi tabirlerle hastalık nitelendirilmiştir.⁵

Koleranın hızla yayılmasıyla Osmanlı Devleti'ndeki karantina uygulaması ilk defa, birinci kolera pandemisi sürecinde, 1831'de İstanbul'da hayata geçirilmiştir. İstanbul Boğazı'nda başlatılan uygulama dahilinde özellikle uluslararası ticarete etkin olan gemiler kontrol altında tutulmuştur. II. Mahmud döneminde başlatılan bu uygulamadan ve genel sağlık işlerinden Mustafa Behçet Efendi sorumluydu. Karantina işlerinden sorumlu kurum, 1837'de Meclis-i Tahaffuz şeklinde teşkilatlandırılmış ve Meclis-i Sıhhiye ile Karantina Meclisi gibi isimlerle de anılmıştır. 1839'a gelindiğinde ise karantina uygulamasının kordon usulüyle yürütülmesine karar verilmiştir. Daha sonra uygulama vebayla mücadele için de kullanılmıştır.⁶ Devletin aldığı tüm tedbirlere rağmen karantinanın toplum nazarında kabul görmesi ise bir takım zorlayıcı faktörlerin gölgesinde kalmıştır. İlk uygulamayı müteakip süreçte karantina, Müslümanlar arasında Frenk adeti olarak addedilmiştir. Ölümlerin muayene edilmesi ve cenazelerin kireçlenmesi gibi işlemler tepkilere sebep olmuştur. Bu yüzden Şeyhülislam nezdinde karantinanın caiz olduğuna dair fetvalar verilmiştir.⁷

Toplum ve yöneticilerin bir kısmının hastalıklara karşı algısı sonraki yıllarda da farklı şekillerde tezahür etmeye devam etmiştir. Örneğin; 1893'te İstanbul'daki salgın için başlangıçta bunun başka bir hastalık olduğu iddia edilmiş ve gazeteler aracılığıyla da bu husus duyurulmuştur. Hastalığın kısa sürede yayılmasıyla Üsküdar'da özel bir hastane kurulmuş ve yapılan tetkikler neticesinde koleranın varlığı resmen açıklanmıştır. Bu salgın esnasında Paris Sefareti aracılığıyla Pasteur ile irtibata geçilmiştir. Daha sonra da Fransız tıp uzmanları İstanbul'a davet edilmiştir.⁸

İstanbul'da 1893'te ilk vaka Hasköy'de görülmüştür. Daha sonra hastalık Galata ve Üsküdar'a yayılmıştır. Bu dönemde İstanbul'a kolera mikrobu İngiliz gemileriyle taşınmıştı. Hastalığın sonraki yayılma alanı Haydarpaşa, Kadıköy, Beylerbeyi, Çengelköy, Kanlıca, Paşabahçe, Beykoz, Göksu Bendi, Anadoluferi ve Çamlıca gibi semtler olmuştur. Bu dönemde Üsküdar, Beyoğlu, Hasköy ve Beşiktaş gibi bölgeler için sıhhiye heyetleri ve kolera hastaneleri kurulmuştur.⁹ İstanbul'da, 24 Ağustos 1893 ile 16 Nisan 1894 tarihleri arasında meydana gelen kolera salgınında İstanbul hastanelerine getirilen 838 vakadan 734'üne kolera

teşhisi konmuştur. Bu vakaların % 67.4'ü ölümlerle sonuçlanmıştır.¹⁰ Bu çalışma kapsamında da Hasköy'ün 1911'deki kolera vakalarının merkezi olduğu görülecektir.

Rusya'dan 1910 yazında Osmanlı topraklarına sıçrayan kolera salgını, kısa sürede birçok bölgeye yayılmıştır. İstanbul'da Eylül ayında görülen koleraya mahsus hastaneler kurulmuş ve bu hastanelere yüzlerce kişi yatırılmıştır. İstanbul'da 1910 salgınında 1.319 kişi hastalanmış bunların 784'ü hayatını kaybetmiştir. Osmanlı'nın genelinde ise 15 Temmuz 1910-12 Ocak 1911 tarihleri arasında 5.128 kolera vakasından 4.023'ü ölümlerle sonuçlanmıştır. Fakat hastalık 1911 yazında yeniden ortaya çıkarak yayılmaya devam etmiştir. Sadece İstanbul'da 2.620 kişiye kolera teşhisi konmuş ve bunların 1.583'ü hayatını kaybetmiştir. Osmanlı'nın genelindeki rakamlar ise 18.876 vaka ve 12.143 ölüm şeklindedir.¹¹ Bu çalışma dâhilinde İstanbul'a dair elde edilen veriler yukarıdaki rakamlara yakındır.

Salgınlar meydana geldikçe devlet sağlık koşullarını iyileştirme maksadıyla çalışmalarını arttırmıştır. Özellikle doktor ihtiyacının karşılanmasına yönelik faaliyetlere özen gösterilmiştir. XIX. yüzyılın modernleşme politikaları çerçevesinde 1827'de modern tıp eğitimi veren Tıphane-i Amire kurulmuştur. Bu mektebin devamı niteliğindeki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de 1839 itibarıyla Fransızca eğitim verilerek doktor ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. 1867'de ise Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye'nin açılmasıyla hem Türkçe eğitime geçilmiş hem de sivil bir tıp okulu tesis edilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Salih Efendi'nin çabaları, siyasal ve askeri olaylardan dolayı doktorların orduya çağırılması ve 1865 kolera salgını gibi hususlar bu mektebin kurulmasına giden süreçte belirleyici olmuştur.¹² II. Abdülhamid döneminde ise koleraya karşı bitki ve baharatlardan elde edilen formüllerle ilaç denemeleri olmuştur.¹³ Fakat Osmanlı sağlık sistemi birçok hususta dışa bağımlıydı. Donanımlı sağlık personeli hususunda da sorunlar mevcuttu. Taşrada birden fazla kazada bir tabibin görevlendirilmesinin yanı sıra başkentteki tabipler ve teknik memurlar da yetersizdi. Bu yüzden Fransa başta olmak üzere Avrupa'dan sık sık uzmanlar davet edilmiş ve bu uzmanların çeşitli görevler yürütmeleri sağlanmıştır.¹⁴ Bu ihtiyaçların en çok arttığı dönemlerden biriyse savaş zamanlarıydı. Bu yüzden ordu içerisinde salgınların etkisinin kırılması için geniş tedbirler alınırdı.¹⁵ Bakteriyolojihane-i Şahane ile tebhirhane olarak adlandırılan buharlı dezenfekte merkezleri 1893'te kurulmuştur. Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar bu tebhirhanelerin kurulduğu yerlerdir. Bu dönemin önemli bir gelişmesi de koleranın yayılmasında etkili olan su kirliliğinin önüne geçme çabalarıdır.¹⁶ Sağlık tesislerinin artırılması, gıda güvenliğinin sağlanması, çarpık kentleşmenin önlenmeye çalışılması, kordon ve karantina usulünün geliştirilmesi ile imar faaliyetlerine özen gösterilmesi de bu dönemin önlemleri arasındadır.¹⁷ Tüm bu gelişmeler sonraki dönemler için örnek teşkil edecek düzeydedir.

İstanbul'daki sıhhi kurumsallaşmadaki düzenlemelerden biri de belediyelerin yetkilerine dairdir, 1861'de yayınlanan nizamnameyle belediye tabipliği uygulamasına geçilmiş, uygulama yıllar içerisinde yaygınlaştırılarak kapsamı genişletilmiştir.¹⁸ Halk sağlığının korunması hususunda İstanbul belediye daireleri etkin bir rol oynamıştır. İlk başlarda belediyecilik Beyoğlu'nu kapsayan Altıncı Daire-i Belediye ile sınırlı olsa da zamanla daire sayısı 20'ye kadar çıkarılmıştır.¹⁹ Nitekim İstanbul gibi büyükşehirlerde hastalıkların kontrolü hususunda belediyelere çok görev düşmekteydi. Salgın süreçlerinde İstanbul'daki vakaların artışını hızlandıran sebeplerden bir kısmı kentin dağınık yerleşim planından kaynaklı temizlikteki yetersizlik, kanalizasyon sisteminin düzensizliği ve içme sularının hijyene uygunsuzluğuuydu.²⁰

Amaç ve Yöntem

Çalışmada Alemdar Gazetesi çerçevesinde 1911 yazında meydana gelen kolera salgınının İstanbul'u ne ölçüde etkilediğinin tespiti amaçlanmıştır. Devletin resmi uygulamalarının duyurulmasından halkın taleplerine kadar birçok konunun yer verildiği Alemdar Gazetesi, 1911'de Refi Cevat tarafından çıkarılmıştır. Cevat, Alemdar'ı çıkarmadan önce birçok gazetede yazarlık yapmıştır. Alemdar onun İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet araçlarından birini oluşturmuştur.²¹ Alemdar Gazetesi'ne Milli Kütüphane'nin Süreli Yayınlar

Katalogundan erişilmiştir. Gazetenin 1911 yılına ait nüshaları günümüze eksik ulaşmıştır. Bu sebeple İBB Atatürk Kitaplığı ve diğer gazete katalogları da taranmış fakat mevcut nüshaların dışında herhangi bir malumata ulaşılmamıştır. Alemdar Gazetesi'nin mevcut nüshaları, hastalığın yükselişe geçtiği Ağustos ayından itibaren başlamaktadır. Bu yüzden bazı eksikliklerin tamamlanması maksadıyla dönemin İstanbul gazetelerinden Tanin'den de istifade edilmiştir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden ilgili hususlar itibariyle kısmen de olsa yararlanılmıştır. Gazetenin söz konusu nüshaları tek tek incelenmiş, nitel ve nicel veriler tasnif edilerek İstanbul'da koleranın mahiyeti açıklanmaya çalışılmıştır. Gazete, salgınla mücadelede hükümeti takdir ettiği gibi yetersiz kalındığına kanaat getirilen durumlarda eleştirel bir tutum da sergilemiştir. Alemdar'ın yayınlandığı dönemde İstanbul'da yayınlanan diğer başlıca gazeteler İkdam, Sabah, Yeni Gazete ve Tanzimat'tı. Tanin tamamen hükümet yanlısı iken Sabah hükümete yakın gazeteler arasındaydı.²² Alemdar'ın özellikle seçilmesinin sebebi hükümetin salgınla mücadelesinin yanı sıra halkın salgına dair düşüncelerini de yakından takip eden gazetelerden biri olmasından ileri gelmektedir.

Alemdar Gazetesi'nin Kolera Haberlerini Yayınlama Biçimi

Alemdar Gazetesi kolerayla ilgili haberleri iki şekilde vermiştir. Birincisi İstanbul'a dair detaylı istatistiklerdir. İkincisi ise hastalığa karşı alınan tedbirler, hastalıkla mücadelede yaşanan aksaklıklar ve halkın hastalıklara karşı tutumu şeklindedir. Böylece bu çalışma kapsamında 1911 yazında koleranın ortaya çıkmasından kontrol altına alınmasına kadar geçen sürede Alemdar Gazetesi'nin yer verdiği haberler haberlerin verilmiş şekli çerçevesinde üç başlık altında tasnif edilmiştir. Hastalığın en yüksek artış gösterdiği dönem Ağustos ayının ortası olup hastalık Eylül ayı sonlarında giderek azalmaya başlamıştır. Hastalığın en çok yayıldığı günlerin artış hızının tespiti için 15 Ağustos-16 Eylül arasındaki değerlere **Tablo 1'**de yer verilmiştir.²³

Tablo1. 15 Ağustos-15 Eylül 1911 Tarihlerinde İstanbul'da Görülen Kolera Vakalarının İstatistiği

Tarih	Toplam Vaka	Toplam Vefat	Tedavide Olan/ Şifa Bulan	
15 Ağustos	527	324	243	
16 Ağustos	632	351	281	
17 Ağustos	695	371	324	
18 Ağustos	764	424	340	
19 Ağustos	818	449	369	
20 Ağustos	851	458	-	
21 Ağustos	893	502	416	
22 Ağustos	959	536	423	
			Şifa Bulan	Tedavide Olan
23 Ağustos	1004	564	314	126
24 Ağustos	1031	586	321	124
25 Ağustos	1057	610	329	118
26 Ağustos	1086	632	342	112
27 Ağustos	1105	647	353	105
28 Ağustos	1120	662	356	102
29 Ağustos	1149	359*	357	117

* Haberde 359 olarak verilmiştir. Fakat bir önceki gün yaşanan ölümler toplandığında 673 kişiye denk gelmektedir.

30 Ağustos	1187	694	-	365
31 Ağustos	1246	724	377	146
1 Eylül	1316	748	382	186
2 Eylül	1352	767	386	199
3 Eylül	1390	783	391	216
4 Eylül	1436	808	399	228
5 Eylül	1473	828	407	238
6 Eylül	1511	855	415	241
7 Eylül	1549*	876	436	238
8 Eylül	1592	897	447	248
9 Eylül	1624	916	471	237
10 Eylül	1662	931	448	243
11 Eylül	1704	943	503	258
12 Eylül	1730	973	527	230
13 Eylül	1756	987	551	218
14 Eylül	1790	1009	577	204
15 Eylül	1836	1016	-	-
16 Eylül	1883	1045	615	214

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere 15-22 Ağustos arasında tedavi altında olan ve iyileşen hastaların sayısı birlikte verilmiştir. Yirmi üç Ağustos itibariyle ise bunlar iki farklı gruba ayrılmıştır. Her iki gruptaki hastalar yine tedavide olanlar başlığı altında 30 Ağustos'ta tasnif edilmiştir. Bu grupların sayısına 15 Eylül'de yer verilmemiştir. Gazetenin paylaştığı veriler her gün belediye tarafından basına bildirilen rakamlardır. Hastalığın yoğun dönemlerinde mutlaka "Şehrimizde Kolera: son yirmi dört saat zarfında vuku bulan musabin ve vefayat" başlığıyla bu verilere yer verilmiştir. Günbegün paylaşılan vakalar musap (bulaşık), yeniden musap, vefat, yeniden vefat, tedavi gören ve şifa bulanlar şeklinde gazeteye yansımıştır. İlk dönemlerde yaşanan vakalar **Tablo 2**'deki gibi kişi ismine ve adresine kadar detaylı bir şekilde verilmiştir. **Tablo 2**'nin orijinali ayrıca **Şekil 1**'de gösterilmiştir.²⁴

Tablo 2. İsim ve Adres Esaslı Kolera Haberi (9 Ağustos 1911).

Türü	Hastalığın Tespit Edildiği Kişi ve Adresi
Eskiden Musab	Kasımpaşa'da Hacı Hüsrev Mahallesinde Pehlivan Yokuşundaki hanede Torun bin Ali Osman. Bayezid'te Çatal Hanında 14 numaralı odadan Demirkapı Hastanesi'ne gönderilen Surpik bint Ohannes. Galata Demirkapı sokağında Karadeniz Otelinde Demirkapı Hastanesi'ne gönderilen İnta Orsino.
Eskiden Vefat	Ermeni Hastanesinde taht-ı tedavide bulunan Misak veled-i Kirkor. Azep Kapısında Arap camiindeki mağazada Demirkapı Hastanesi'ne gönderilen Recep bin İsmail.
Yeniden Vefat	Kasımpaşa'da Hacı Hüsrev Çelebi mahallesinde Arablar sokağında hanede Fereh bint Abdullah. Hasköy'de Turşucu mahallesinden validesiyle birlikte Demirkapı Hastanesi'ne gönderilen Halid bin Yunus.

* Haberde 1155 olarak verilmiştir. Fakat bir önceki gün yaşanan vakalarla toplandığında 1549 kişi yapmaktadır.

Vakaların açıklandığı bu ilk dönemlerde hastaların tanınırlığı için baba isimleri de verilmiştir. Bunların bir kısmı erkek bir kısmı da kadındır. Erkekler için “bin” kadınlar içinse “bint” tabirleri kullanılarak “oğlu” veya “kızı” şeklinde hastanın cinsiyeti belirtilmiştir. Vakaların sayısı arttıkça kişi isimleri yerine sadece semt isimleri verilmeye başlanmıştır. Semt odaklı vakalara örnek teşkil etmesi itibarıyla verilere **Tablo 3**'teki gibi yer verilmiştir. Hastalığın kontrol altına alındığı sonbahar aylarına doğruysa çok kısıtlı bilgilerle koleranın seyrine değinilmiştir. **Tablo 3**'ün orijinali **Şekil 2**'deki gibidir.²⁵

Tablo3. Semt Esaslı Kolera Haberi (16 Ağustos 1911)

İsim	Yeniden Musab	Yeniden Vefat
Hasköy	13	4
Halıcıoğlu	3	2
Humbarahane	1	-
Üsküdar	3	2
Büyükdere	1	1
Heybeliada	1	-
Kalafat Yeri	1	-
Edirne Kapı	1	-
Bayezid	1	-
Kavak	-	1
Taksim	-	2
Galata	3	-
Kumkapı	2	-
Ayasofya	1	-
Kadıköy	1	-
Akbaba	1	-
Beyoğlu	1	-
Sarıyar (Sarıyer)	1	-
Kasımpaşa	2	1
Beşiktaş	1	1
Balat	5	-
Makriköy (Bakırköy)	5	1
Toplam	48	16

۱	قاسم پاشاده حاجی خسرو مشعل سنده عربلر سوقا غنده
۱	خانده يوسف بن دلی
۱	ارمني خسته خانه سنده تحت نداویده بولان
۱	میساق ولد کیرفور
۱	صایهده ات یزده بوستاندن روم خسته خانه سنه
۱	کوندربان حسین بن بکر
۱	بشکطاشده کوپری ایچنده کی خانهدن روم خسته
۱	خانسه کوندربان الی بنت یوان
۱	اورنه کویده دره بوینده ۴۳ نومرولو خانده
۱	نلارا بنت ایلیا
۱	بشکطاشده روم علی محله سنده کوپری باشی
۱	سوقا غنده کی خانده فاطمه بنت حسن
۱	قاسم پاشاده دره بوینده بلایان خانهدن روم قپو
۱	خسته خانه سنه کوندربان مارفوس ولد مارفار
۱	قاسم پاشاده کیکچی خانهدن تیمور قپو خسته خانه سنه
۱	کوندربان میلو بن شارو
۱	قاندیقده اطلمه طاشندن تیمور خسته خانه سنه
۱	کوندربان عزیز بن فارس
۱	عزب قپوسنده عرب جامنده کی مغازه دن تیمور
۱	قپو خسته خانه سنه کوندربان رجب بن ایلیا عیل
۱	غاطده عزب قپوسنده نلمات بزندن تیمور قپو

Şekil 1. İsim ve Adres Esaslı Kolera Listesi

شهر مزده قولرا		
یکیدن وقت	یکیدن مصاب	یکیدن دت ساعت طرفنده قولرا وقوعاتی مبین
۴	۱۳	جدولدر
۲	۳	اسامی
۲	۱	خاصکونده
۲	۱	نالیچی اوغنده
۲	۱	خیرمخانهده
۲	۱	اسکدارده
۲	۱	بیوکدرده
۲	۱	هکیملی آطده
۲	۱	نلمات بنده
۲	۱	ادرنه قاپوسنده
۲	۱	بازیدده
۲	۱	قواقده
۲	۱	چقال اوغنده
۲	۱	تقسیمده
۲	۱	غاطده
۲	۱	قومتپوده
۲	۱	آیاسوفیهده
۲	۱	قانی کویده
۲	۱	آق پایده
۲	۱	پت اوغلی
۲	۱	مبارزده
۲	۱	قاسم پاشاده
۲	۱	بشکطاشده
۲	۱	بلاطده
۲	۱	مقری کویتده
۱۶	۴۸	اسکین وقت (۱۱) مجموع وقوعات (۶۳۲)
۱۶	۴۸	وفیات (۳۵۱) شنایب و تحت نداویده بولان (۲۸۱)

Şekil 2. Semt Esaslı Kolera Listesi

Gazete, her ne kadar günbegün istatistikleri paylaşmışsa da bu çalışma kapsamında tüm verilerin değerlendirilmesi çalışmanın mahiyetini aşacak durumdadır. Bu yüzden istatistiklerin haberleştirilme şeklinin anlaşılabilirliği için yukarıdaki örneklerle yetinilmiştir. Buna rağmen kolera'nın kontrol altına alındığı güne kadar verilerin takibi yapılmış ve genel toplamı ayrıca çalışmada paylaşılmıştır. Gazetede istatistikler dışındaki haberler ise şehrin temizliği, belediyenin çalışmaları, halkın hastalıklara bakış açısı ve hastalığın seyrine dair aşağıdaki başlıklar altında işlenmiştir.

İstanbul'da Koleranın Yayılması ve Hükümetin Aldığı Tedbirler

Osmanlı'daki salgın sahalarının başında uluslararası ticaret ve askeri hareketliliğin yoğun olduğu İstanbul gelmekteydi. Tanin Gazetesi'ne göre 1911 salgınının İstanbul'daki ilk vakası 31 Mayıs'ta tespit edilmişti.²⁶ Haziran-Temmuz aylarında hastalığın bazı semtlerde yayılma hızı düşmüştür. Bu dönemde çeşitli tedbirler alma yoluna gidilmiştir. Örneğin; Galata, Beyoğlu, Beşiktaş ve Ortaköy taraflarında suların temizliği için kesintilere gidilmiştir.²⁷ Hastalık henüz alarm seviyesinde olmadığından kalabalıklara hitap eden tiyatro ve müzik dinletisi gibi etkinlikler devam etmiştir. Örneğin Osmanlı Dram Kumpanyası Minak Efendi idaresinde Üsküdar'da gündüz kadınlara akşam ise erkeklere tiyatro oyunu sergilemiştir.²⁸ Florya'da ise müzik dinletisi icra edilmiştir.²⁹ Toplu faaliyetlerin önlenmesi ve tedbirlerin arttırılması ancak Ağustos ayının ortalarında gündeme gelebilmiştir.

Meclis-i Umur-ı Tıbbiyenin İstanbul'daki kolera'nın yayılmasının önlenmesi için aldığı karar 8 Ağustos'ta Alemdar Gazetesi'nde ilan edilmiştir. Kararın sadeleştirilmiş hali aşağıdaki gibidir.

- Edirne ve Selanik tren hatlarıyla bu vilayetlere veyahut Osmanlı'nın diğer memleketlerine gidecek olan yolcular 24 saati geçmemek şartıyla Çatalca'da tıbbi muayeneye tabi olacaktır. Bu maksadın temini için Çatalca'daki barakaların tamiri gerekmektedir. Tamir ve diğer masraflar için bugün sadarete arz olunan 40.000 kuruşluk havalenamenin gönderilmesi, barakaların süratle tamiri, diğer lazım şeylerin tedarik edilmesi ve bir iki gün zarfında ayrıca bir etüv (buhar makinesi) gönderilmesiyle ilgili Çatalca mutasarrıflığıyla irtibata geçilmiştir.
- Sirkeci'den Avrupa'ya gitmek üzere tren ile hareket edecek olan yolcular, Osmanlı şehirlerinde beklememek şartıyla Çatalca'da durdurulmayacaktır. Fakat Selanik hattıyla Avrupa'ya gitmek isteyen yolcular diğer yolcular gibi Çatalca'da tıbbi muayeneye tabi olacaktır.
- Doğrudan Avrupa'ya gitmek üzere trenlere binen ve Çatalca'da tehcirata tabi olmak istemeyenlerin Osmanlı duraklarında halkla temasının önüne geçmek için her trene İstanbul'dan Edirne'ye kadar birer zabıta konulacaktır. Bu memurlar Edirne vilayeti hududuna vardıklarında bu vazifeyi oradaki memurlara devredecektir.³⁰

Söz konusu karar Dahiliye Nezareti aracılığıyla ilgili kurumlara havale edilerek İstanbul'dan çıkışların kontrollü ve sıhhat kurallarına uygun bir şekilde yapılmasına çalışılmıştır.³¹ Kolera vakalarına günbegün yer veren Alemdar, 13 Ağustos verilerini muhtelif yerlerden gazeteye ulaştırılan raporlardan hareketle yayınlamıştır. Her gün Şehremaneti'nden (Belediye) muntazam bir şekilde gazeteye gönderilen rakamlar o gün tamamıyla ulaştırılamamıştır. Sebepiyse hastalığın aniden artış göstermesiydi. Sadece Hasköy'de 58 vaka görülmüş ve 27 kişi hayatını kaybetmiştir. Hasköy hemen kordon altına alınarak buraya asker sevk edilmiştir. Şehremni (Belediye Reisi) ve Sıhhiye Müdürü de Hasköy'ü bizzat ziyaret ederek gelişmeleri yakından takip etmiştir.³² Hasköy'ün İstanbul'daki salgın merkezini teşkil etmesi buradaki tedbirlerin ciddiyetini etkilemiştir. Hasköy'de alınan tedbirlerin sadeleştirilmiş hali ise aşağıdaki gibidir.

- Hasköy'de Balat yangınından sonra gelen ailelerle nüfus artmıştır. Ahaliden bir kısmının Karaağaç taraflarına veya daha uygun bir yere nakli düşünülmüş ve bunun için de Harbiye Nezareti'ne müracaatla o gün üç yüz çadır gönderilmiştir.

- Koleranın başka taraflara yayılmasını önlemek maksadıyla Hasköy'ün kordon altına alınması icap ettiğinden bunun için de Harbiye Nezaretinden talep edilen 100 asker o gün Hasköy'e ulaşmıştır.
- Hasköy'e gönderilen bir bakteriyolog oradaki suların muayenesine başlamıştır.
- Hasköy'deki kuyuların bir kısmı kapattırılmış ve diğerlerinden ahalinin su içmesine müsaade verilmemek üzere içlerine manganat dopotas (?) atılmıştır.
- Terkos su şirketine haber verilerek müteaddit yerlerde ahalinin ihtiyacını temin etmek üzere su muslukları koydurulmuştur.
- Seyyar bir etüv makinesiyle sıhhi heyet nezaretinde bütün iş yerlerinin dezenfekte ettirilmesine karar verilmiştir.
- Mevcut tabiplere ilaveten o gün tayin olunan doktorların ev ev dolaşmaları ve hastaları tedavi etmeleri kararlaştırılmıştır.
- Meclis-i Emanet (Belediye Meclisi) azasından Dr. Rıza Nuri Bey Hasköy'de yürütülecek işlerin sorumlusu yapılmıştır.
- Vazifelerini yapmayan daire (belediye) çavuşlarından üç kişinin hemen uzaklaştırılmaları hususunda Şehremaneti bilgilendirilmiştir.
- Hasköy'deki memurlara yardımcı olmak üzere yeni çavuşlar gönderilmesine karar verilmiştir. Ayrıca mevcut polisler eklemeler yapılması hakkında Polis Genel Müdürlüğü tarafından Beyoğlu Polis Müdürlüğü'ne tebligatta bulunulmuştur.³³

Hasköy uzun bir müddet hükümetin ve belediyenin yakından takip ettiği bölgelerin başında gelmiştir. Şehremini, belediye maiyetindeki doktorlarla birlikte belirli aralıklar burayı ziyarete devam etmiştir. Hasköy, 17 Ağustos'ta yapılan teftişe göre, yıllardan beri koleranın sirayet kaynağıydı. Buranın ciddi ve esaslı tedbirler alınarak temizlenmesi gerekmekteydi. Bu sırada Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye'nin tavsiyesi üzerine her tarafta Müdafaa-i Sıhhiye heyetlerinin kurulması gerektiği ilan edilmiştir. Bu heyetlerin kurulmasındaki maksat "her işi emanetten (belediye) beklemenin doğru olamayacağı ve halkın da sıhhat ve hayatları için çabalamaya mecbur oldukları" şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca belediyede çalışmak üzere çavuşluk için "hangi din ve milletten olursa olsun namuskar, fedakâr, genç ve dinç evlatlara" ihtiyaç duyulduğuna dair duyuru yapılmıştır.³⁴ Zira hastalığın artışıyla hem sağlık memurları hem de bunlara yardımcı olacak personele ihtiyaç artmıştı. Hatta Büyükdere'de hastalığın artmasıyla Tıp Fakültesi'nden aldıkları birer vesika ile müracaat eden iki kişi asistan olarak görevlendirilmiş fakat bunlar kısa bir süre sonra kimseye haber vermeden vazifelerini terk etmiştir.³⁵ Üstelik bu dönemde hastalık Büyükdere'de de aniden artış göstermiştir. Yapılan tahkikatta artışın Büyükdere sakinlerinin diğer bölgelerdeki hasta insanlar ve Nektar Bira Fabrikası ameleleriyle temaslarından kaynaklandığı açıklanmıştır. Bir diğer sebep ise Büyükdere yakınındaki Kocataş su kaynağının kirlenmesiydi. Bu su kaynağı da incelenmeye tabi tutulmuştur.³⁶ Büyükdere'deki teftişlerde en dikkat çeken husus buradaki halkın temas meselesiydi. Örneğin bir evde hasta bulunduğunu haber alan tabipler oraya vardığında hane halkından birçoğunun hane dışındaki kişilerle çoktan temasa geçtiğini tespit etmiştir.³⁷

Hasköy'de alınan tedbirler yaklaşık bir hafta içinde olumlu sonuçlar vermiş ve yeni hasta sayısında ilk yayılma dönemine göre düşüş yaşanmıştır. Hastalığın topyekûn kontrol altına alınması için diğer bölgelerde de teftişlerde bulunmaya devam edilmiştir. Şehremini, 21 Ağustos'ta Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye azalarından Dr. Nizameddin ve Bahaddin Şakir ile emanet Müfettiş-i Umumisi Edhem Beylerle Serviburnu tecrithanesini bizzat ziyaret etmiştir. Buradaki hastalar muayene edilmiş ve tecrithanenin eksikliklerinin giderilmesi için talimat verilmiştir.³⁸ Ağustos ayının sonuna gelindiğinde hem Hasköy hem de artış hızlandığı bir diğer yer olan Üsküdar'da hastalık büyük ölçüde kontrol altına alınabilmişti. Buna rağmen Hasköy ve Kasımpaşa bölgesi hâlâ korkulan yerler arasındaydı.³⁹

Kolera salgınının büyümesiyle İstanbul'da alınan tedbirlerden biri de toplu etkinliklerin ertelenmesiydi. Örneğin, izdiham yaşanmaması için her sene Üsküdar'da düzenlenen Göksu⁴⁰ ile Silivri panayırı 1911'de iptal edilmiştir. Böylece panayır süresince kilise ve mekteplerde konaklamanın ve kalabalığın önü alınmıştır.⁴¹ Benzer şekilde kalabalığa müsait olan Sultan Ahmed ve civarına ziyaretçi girişleri de yasaklanmıştır. Bu yasak işe yarayacak ki Ayasofya Müdafaa-i Sıhhiye Heyeti 1 Eylül itibarıyla birkaç günden beri hastalığın görülmediğini rapor etmiştir.³⁷ Kalabalık mekanlardan birini teşkil eden vapurlarda da gerekli önlemler alınmıştır. Hastalık tespit edilen vapurlar dezenfekte işlemi için bir süre ulaşımdan çekilmiştir. Bunlardan biri Şirket-i Hayriye'nin Üsküdar'a giden 41 numaralı vapurudur.⁴² Aynı şirkete ait 67 numaralı vapur da koleradan dolayı tecrit edilerek mürettebatı kordon altına alınmıştır.³⁷ Vapurların kullanım alanlarından biri de asker sevkiyatı idi. 11 Ağustos'ta Lengerandaz İstanbul vapurundaki askerler arasında kolera tespit edilince hastalar tedavi altına alınarak vapur geçici bir süre için ulaşımdan men edilmiştir.⁴³ Askerler arasında kolera yayıldığında kordon altına alınarak tedavileri yapılırdı. Vapurların dezenfekte işlemleri için seferlerden men edilmeleri ise askerlerin ulaşımını olumsuz etkilemiştir. Örneğin, Beykoz'da kordon altında bulunan askerler memleketlerine gidecekleri vapurun beş gün boyunca gelmemesi üzerine çadırlarda konaklamıştır. Şiddetli yağmur esnasında bu askerlerin bir kısmı bir çınar ağacının altına sığınmış ve ağacın birden devrilmesi üzerine dört asker hayatını kaybetmiştir.⁴⁴ Bu süreçte kalabalıklara hitap eden istisnai faaliyetler de olmuştur. Halk sağlığını ilgilendirdiğinden askeri tabiplerden Kaymakam Necati Efendi'nin kolera hakkındaki konferansı Makriköy (Bakırköy) belediye bahçesinde "sıhhat ve selamet arzu eden herkesin" davet edilmesiyle gerçekleşmiştir.⁴⁵

Kalabalık mekanların başında gelen pazar, çarşı, han ve ticarethaneler de teftiştten geçirilmiştir. Özellikle Tahtakale ve civarında yaşayan bekarların haneleri birer birer kontrol edilmiştir. Bu civarda yapılan teftişte Yenihan, Halil Hanı, Mehmed Emin Hanı, Tanburcu Hanı, Silahdar Ağa Hanı, Aşçı ve Körükçü Mehmed Ağanın dükkânlarının hijyen kurallarına aykırı olduğu tespit edilmiştir. Kantarcılar'daki Büyük Yeni Han, Timurtaş, Kundakçı, Kebapçı, Büyük Şeyh Davut, Cezair, Sabuncu, Büyük Bahçeli, Küçük Bahçeli ve Fincancı Hanları ile Kundakçılar'da Ali Usta ile Haking kahvehaneleri üzerlerindeki odalarda sıhhiye heyetinin belirlediği sayılardan fazla kişi bulundurulmuştur. Küçük Pazar'daki ekmekçi Yani'nin, Kantarcılarda fırıncı Sutri ve aşçı Mehmed Usta'nın işyerleri ile Kahveci Süleyman'ın kahvehanesi üstündeki odaların temiz tutulmadığı da rapor edilmiştir. Deveoğlu yokuşundaki Takunyacı Mustafa tavsiyelere aykırı olarak dükkanında talaş bulundurmuştur. Tahtakale'de Halil Hanı sakinlerinden Çöpçü Nikoli ve Yurda'nın odasında ise kurtlu kelle ve Sabuncu Hanında pilavcı Filib'in odasında kokmuş pilav bulundurulduğu tespit edilmiştir. Tahtakale'de Lambo fırınında ise tezgahların ekmek yapımında sağlık koşullarına uymadığı görülmüştür. Tüm bu işyerleriyle birlikte 94 esnaf çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Ayrıca İstanbul'da tüketilen sebze ve meyvenin satış merkezi olan Yenikapı ve Sirkeci halleri de teftiş edilmiştir. Koleranın şiddetini arttırıcı özelliği olan olgunlaşmamış kavun ve karpuz başta olmak üzere bozuk meyvelerin satışı yasaklanmıştır. Yenikapı ve Sirkeci hallerine birer tabip atanmasına çalışılmışsa da Birinci Belediye Dairesi'nde tabip eksikliği olduğundan Şehremati'nden bu hususta yardım talep edilmiştir. Sebze ve meyve hallerinde yapılan kontrollerde birçok bozuk meyve toplanarak denize atılmıştır.⁴⁶

Belediye kavun ve karpuz satışlarıyla özellikle ilgilenmiştir. Bu yüzden Sirkeci meyve halinin zaman zaman kontrolüne devam edilmiştir. Buradaki çürük kavun ve olgunlaşmamış karpuzlar imha edilmiş, bu türden meyve satan tüccar takibe alınmıştır.⁴⁷ Ağustos ayında yapılan bir tebligat ise "koleranın şiddetle arttığı bugünlerde fukara ahalinin yediği kavunların Dersaadet'te satışının yasaklanması Dahiliye Nezareti'nden bildirilmiştir" şeklinde duyurulmuştur.³⁴ Yasak kararı duyulur duyulmaz halk kavun pazarlarına adeta "hücum" etmiştir. Yasağa rağmen halkın kavun almaya çalıştığına şahit olan Alemdar Gazetesi muhabirinin kavun almaya çalışan birine "Aman birader, hükümet kavun satılmasını men ediyormuş" şeklindeki tepkisine "Bir buçuk aylık kavunu birden almadan başka çare yok" şeklinde cevap verilmiştir. Gazete bu

olayı “belediye koleranın önünü alabilmek için yeni koparılmış kavunların satışını yasaklamak istiyormuş. Ahali ise kavunu bir ay bayatladıktan sonra bile yemeye can atıyor. Buna karşı insaf edelim. Şehremaneti ne yapsın?” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁸

Belediyenin hastalığın sirayeti için aldığı önlemlerden biri de kedi itlafıdır. Hastalığın olduğu yerlerdeki kedilerin başıboş kalması ve hastalığı başka yerlere taşıma ihtimalleri kedilerin toplanarak itlaf edilmesini gerektirmiştir.³⁹

Salgın Karşı Yetersizlikler, İhmaller ve Eleştiriler

Bu başlık altında hükümetin, İstanbul’daki belediye dairelerinin ve şirketlerin hastalıkla mücadelede karşılaştığı zorluklar ve yaşanan ihmaller derlenmiştir. Alemdar Gazetesi söz konusu muhalif duruşunun da tesiriyle hükümetin bazı uygulamalarını eleştirel şekilde yayınlamıştır. Ağustos’un 12’sinde yayınlanan sayıda “Dertlerimiz: Memleketin Ahval-i Sıhhiyesi” başlığı altında hükümetin salgınlarla mücadele yöntemine değinilmiştir. Gazetenin söz konusu tutumu aşağıdaki şekilde sadeleştirilmiştir:

“Hükümetin kolerayla baş edebilmesi için mahalli gazetelerde birçok yazı yazıldı. Taşra gazetelerinde ise yalnız koleradan değil bütün hastalıklardan şikâyet olunuyor. Hekimsizlik, ilaçsızlık yüzünden her gün birçok vatandaşımızın kırılıp gittiği hakkında sütun sütun havadisler görülüyor. Hükümet ise memleketin toplumsal haline ne kadar değer veriyorsa sıhhi durumuna da o kadar ehemmiyet veriyor. Daima memleketi tehdit eden hastalıkları bu derece lakayt seyredilemek, ona karşı kolu bağlı durmak nasıl kabul ediliyor? Anlayamıyoruz. Bugün memleketin hayatını en ziyade tehdit eden unsur kolera olduğu halde ona karşı alınan tedbirlerin başlıcası ahaliye sadece sıhhi nasihatlerde bulunmaktır... Hükümet gazetelerin ağzına düşmedikçe bir meseleye el atıyor... Bizde garip bir halet-i ruhiye var: tehlike vukuuna kadar hiçbir tedbirde bulunmuyoruz ne zaman ki tehlike bütün fecaatiyle baş gösteriyor, ondan sonra defedilme çaresini düşünüyor ve ne yazık ki onda da muvaffak olamıyoruz. Düne kadar Hasköy’deki kolera vukuatının miktarı anlayamıyorduk. Bazı doktorlar buna sebep olan su meselesinin henüz hükümetçe dikkate alınmadığını söylüyorlardı. Bu da bir meselenin gazete sütunlarına düşmedikçe dikkate alınmadığına dair diğer bir örnektir. Geçen sene tahlil edilen sulara vibriyon mevcut olduğu görülerek baraj sularının ulaştığı çeşmeler kapatılmış ve yalnız Terkos çeşmelerinden su alınmasına müsaade edilmişti. Bu sene hala bu tedbirin alınmadığını görüyoruz. Yağmurlardan sonra hastalığın artışını buna bağlıyoruz. Sular hakkında hiç olmazsa şimdiden alınacak bir karar kamu sağlığının yararına olacaktır. Yine geçen gün bir bölgeye gönderilen askerlere doktor tahsis edilmediğini yazmıştık. Maazallah asker arasında bulaşıcı bir hastalık meydana gelecek olursa ne yapılacaktır? Birçok vatan evladı daha hastalığa yakalanır. O zaman hükümet her zaman bu gibi durumlarda gösterdiği tereddütle çırpınacak ve tabii bir şey yapamayacak. Yalnız İstanbul’un sıhhi durumu düşünülmemeli, taşrayı daima tehdit eden hastalıkların def ve izolesi için ne yapılması gerekiyorsa şimdiden yapılmalıdır. Çünkü bir memleket hem maddi hem manevi tehlikeler altında uzun müddet tahammül edemez.”³²

Hem taşra hem de İstanbul’un durumuna dair gazetenin bu tespitleri devamında yerini daha ağır eleştirilere bırakmıştır. Gazetenin “Kolera Karşısında: Vaziyet-i Elime” başlığıyla yayınladığı haberinde ise şu ifadeler kullanılmıştır:

“Memleketin hayatını düşünmeyen, düşünmesini bilmeyenlerin elinde kurban olan fukara ahalinin halini düşünerek yüreğimiz sızladı. Hasköy’ün harap olmasına işaret eden bu mühim toplam karşısında mesul olanların yegâne tedbiri asker göndererek orayı kordon altına almak olmuş. Eğer kolerayı da askerle defetmek mümkünse buna diyebilecek yok. Bütün gazeteler bu müthiş hastalığın daha başlangıcında sorumluların bir iş yapmayacağına farkında olarak alınması gereken tedbirleri yayınlamıştı. Fakat kime? Herkes kendi bildiğini okuyarak memleketin hayatı oyuncak addedildikten sonra felaketin sonu hiç gelmez. Bu gidişle bugün Hasköy’ü yarın kim bilir nereye kasıp kavuracak olan bu hastalığın zararları karşısında acaba millet kimi mesul tutacak? Bu süreci yönetemeyenler işi bırakmalıdır. Belediye oldukça yetersizdir. Sokaklar çöplükten geçilmiyor. Belediye memurları nerede? Şehremini ve sıhhiye müdürü

dün Hasköy'e gitmiş. Kendisine bir şey demek istemiyoruz. Ama sıhhiye dairesinin ateş saçağı sardıktan sonra mı aklı başına geldi?"³²

Söz konusu eleştiriler hastalığın Hasköy ve civarında hızla patlak verdiği ilk döneme dairdir. Zira yeri geldiğinde belediye ve hükümetin olumlu çalışmalarına da yer verilmiştir. Gazete belediyeye dair şikayetlere de yer vererek yerel idarecilerin dikkatine sunmuştur. Örneğin, 16 Ağustos'ta "Belediye Garaibinden" başlığıyla yayınlanan haberde hastalığın yayılma hızı ve belediyenin buna karşı tedbirlerinin yetersizliğine dair şu açıklamaya verilmişti: "Belediye dairelerinin ataletinden şikâyeti havi aldığımız evrakı her gün neşretsek gazeteyi "kolera-devair-i belediye" namıyla on altı sayfa daha ilave ederek çıkarmamız icap edecek. Kadıköy'den ulaşan bir malumata göre Kadıköy'de Moda civarında Mabeynci Ragıp Efendi'nin biraderi Raif Efendi apartmanının lağımalarını temizleyerek pislikleri civardaki arsaya dökmek için belediye tarafından verilen ruhsat üzerine çalışmaya başlamıştır. Belediye, ahali tarafından yapılan şikâyeti önemsememişse de zabıta memurlarının müdahalesiyle bu işe son verilmiştir. Biz buna hem hayret hem teessüf edelim".³⁹ Bir diğer şikâyet ise Balat Sakinlerinden Y.Ş. ismiyle yayınlanmıştır. Şikâyet aşağıdaki gibidir:

"Kalemi elime büyük bir elem ve teessür altında alıyorum. Çünkü sıhhi tedbirlerin Hasköy'de tamamen tatbiki dolayısıyla kolera'nın kontrol altına alınmak üzere bulunduğunu işitiyor ve okuyorsam da ne yazık ki diğer köylerin sıhhi durumu tamamıyla ihmal ediliyor. Mesela Balat bu şekildedir. Geçen sene kolera'nın devamı esnasında icra olunan tetkikler bakteriyoloji neticesinde belirlenmiştir. Buna göre Kırkçeşme ve diğer suların geçtiği borular sıhate uygun değildir. Halbuki Balat ve Ayvansaray'ın tüm mahalleleri bu sulardan ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca zannederim ki Piri Paşa'daki çeşme gibi bunun da büyük zararlara sebep olmadan kapatılma zamanı çoktan geçmiştir. Her tarafı teftiş eden Şehremi'ninin Balat'a bir kere teşrif etmeleri ve Hasköy'de olduğu gibi teftişte bulunulması gerektiğini zannederim."³⁴

Bu haberlerden sonra Birinci Belediye Daire Reisi Hasan Bey, On Dördüncü Belediye Daire Reisi Mahmud Nedim Paşa ve On Sekizinci Belediye Daire Reisi Ali Bey'in istifa haberleri sebebi açıklanmadan gazetede yayınlanmıştır. Ayrıca Büyükdere'nin dahil olduğu On İkinci Belediye Daire Reisi ile belediye doktorları vazifelerini ifada kayıtsızlık gerekçesiyle azledilmiştir.³⁴ Nitekim Şehremi ve İstanbul Vali Vekili namıyla Hüseyin Kazım Bey içinde bulunulan duruma dair açıklama yapma gereği hissetmiştir. Hüseyin Kazım Bey'in açıklaması gazetelerde aşağıdaki şekilde yayınlanmıştır:

"Her şeyden evvel şunu söylemek isterim ki kolera İstanbul'da bugün bir az daha şiddetli ve tesirli bir şekil almıştır. Bunu inkâr etmemekle beraber pek sınırlı sıhhi tedbirlere riayet edilmedikçe kolera'dan kurtulmanın mümkün olmadığı hakikatini de bir daha tekrar ederim... Hastalığın Hasköy'de daha şiddetli bir şekilde meydana gelmesi taharet ve temizliğe dikkat edilmemesi ve pis suların içilmesinden dolayıdır. Belediye dairelerimizin henüz memleketin sıhhat ve hayatını ilgilendiren bu kadar mühim bir meselede başarılı bir şekilde görev yürütecek araç ve teşkilattan mahrum olduğunu itirafa mecburum. Bunu bildiğim için her tarafa bizzat koşmak ve yapılacak işleri gözlerimle görüp memurları vazifelerine sevk etmek istiyorum. Şu kadar ki her işi benden beklemek ve mevcut imkanlarla benim her şeyi yapacağım düşüncesine kapılmak doğru değildir."⁴⁹

Gazetenin ihmale dair bir diğer haberi ise sokak ortasında yaşanan bir olaya dairdir. Bu olay hem belediyenin hem de halkın hastalığa bakış açısına dair fikir vermektedir. Gazetenin idare merkezine yakın bir yerde "Garip ve Acıklı Bir Vaka" şeklinde tarif edilen olay aşağıdaki şekilde gelişmiştir:

"Dün idarehanemizin biraz ilerisinde köşe başında acıklı bir vaka meydana geldi. Esnaftan olduğu anlaşılan bir adam baygın bir halde uzanmış yatıyordu. Bunu gören belediye çavuşu hemen tabibe haber etmiş olmalı ki bir müddet sonra doktor hastanın yanına yaklaşmış, soruyordu!

-Ağzını aç!

-Gözünü kapa!

-Dilini çıkar!

Fakat zavallı hastanın her şeyden bihaber olduğu düşünülüyordu. Kaldırım üzerinde boylu boyunca uzanmış, fakat tabip sorularında ısrarlı. Bir metre uzaktan yine soruyor.

-Midende zorlanma var mı?

Neredeyse “kalk biraz yürü de başına toplanan sana kolera demesin” diyecek. Bir müddet sonra tabip ellerini süblime ile tertemiz yıkadıktan sonra çavuşa bir araba getirmesini emretti. Araba gelir, arabacı hastayı görünce şüphelenir ve götürmeyeceğini söylüyor. Bu esnada Şam Hırcalı, entarili bir zatın nezaretiyle iki hamalın kollarına terk edilen zavallı hasta arabaya bindirileceği esnada arabacı “koleralı adam taşıdığını gören müşterileri tarafından kendisine bojkot yapılır veya araba takımıyla beraber kordon altına alınır düşüncesiyle” vazgeçiyor. Hasta da tekrar ara sokakta kalıyor, sürünüyor. Nihayet eski yerine giderek tekrar uzanıyor. Yarım saat ve belki de daha fazla bir müddet sonra, endişesiz bir arabacı bulunup mahalle çocukları ve bir kısım ahalinin tezahürat ve alkışları arasında arabaya taşınarak hastaneye sevk olunuyor. Şimdi insaf edilsin. Madem ki kolera gibi müthiş bir hastalığın tehdidi altında bulunuyoruz. Emanet, bir taraftan hastalığın yayılmasını men etmek için gerekli gelen tedbirlerde gayret ediyor, diğer taraftan kendi eliyle kolera mikroplarını şehir halkına saçıyor, hem de araba gibi en mühim bir bulaşma aracıyla... Tabibin rivayetine göre hasta kolera değil, tifoymuş. Acaba tifo bulaşıcı bir hastalık değil midir? Yoksa kolera kadar müthiş olmadığı için mi ehemmiyet verilmiyor. En yakın bir merkezden bir sedye alınarak bu hasta gerekli yere nakledilemez miydi? Anlayamıyoruz bu ne lahana turşusu bu ne perhiz?”⁵⁰

Gazeteye ulaştırılan şikayetlerin arasında tabip azlığından dolayı olaylara müdahale edilememesi de mevcuttur. “Üsküdar’da İskele Caddesinde Pirûkar Halil” adıyla gazeteye gönderilen bir başka şikâyet aşağıdaki gibidir:

“Damadım Yüzbaşı Salih Efendi ile kızım bu sabah saat ikide kolera alametiyle hastalandılar. O saatten akşam on bire kadar On Altıncı Belediye Daire’si ile eczanelere defaten müracaat edildiği halde bir doktor bulunamadı. Akşam saat on ikiden yani on saat sonra bir doktor gelerek bunların kolera olduğunu belirterek kordon altına alınmalarını emretti. Bu yakışıksız duruma diyecek bir söz bulamıyorum. İki evladım ihmaller yüzünden kurban gidiyor. Bu durumu ağlayarak yazıyorum. Gerekli mercilerin dikkatini çekecek bir iki kelime yazarsanız sevap işlemiş olursunuz.”⁵¹

Üsküdar’daki bir diğer şikâyet de Onnik Mısıryan adıyla yayınlanmıştır. Onnik Mısıryan’ın verdiği malumata göre mahallelerinde doktor tarafından vaka tespit edilmesi üzerine belediyeye haber verilmiş fakat aradan on iki saat geçtiği halde bir cevap alınamamıştı. Bu süre içerisinde hasta vefat etmişti.⁵²

Gazeteye yansıyan ihmalkarlıkların bir kısmı da vapur şirketlerinde yaşanmıştır. Buna göre İstanbul’dan Bandırma’ya hareket eden vapurdaki 79 yolcudan 10’ar kuruş karantina ücreti alınmış, vapur hareket edince de 15 kuruş daha verenlerin karantina muayenesinden muaf tutulacağı duyurulmuştur. Bunun üzerine görevliler ve yolcular arasında tartışmalar yaşanmıştır. Vapur iskeleye yanaştığında görevliler şikâyet edilmiştir. Yine Bursa’ya hareket eden Osmaniye vapurunda 200’ü aşkın yolcu olmasına rağmen sadece 12 asker ve 48 vatandaş muayeneden geçirilmiştir.⁵³

Halkın Salgınlara Bakış Açısı ve Şifa Yöntemleri

Koleranın kontrol altına alınabilmesi için en mühim tedbir kordon ve karantina kurallarına uymaktan geçmekteydi. Önceki bölümlerde değinilen kurallara halkın bir kısmının uymaması hastalığın sirayet gücünü arttırmıştır. Halkın hastalığı belediyeye bildirme zorunluluğu olduğu halde bu durum bazen ihmal edilmiş ve hastalığın yayılması ayrıca körüklenmiştir. Hastalığın belediyeye bildirilmemesindeki sebep ise korkudan kaynaklanmaktaydı. Hastalığın Hasköy’de artış gösterdiği Ağustos ayının ortalarında halkın bir kısmı Üsküdar, Kuzguncuk ve Arnavutköy gibi semtlere kaçmıştır. Arnavutköy’e kaçan bir ailede hastalık tespit edilmesi üzerine bu türden yer değiştiren ailelerin kordon altına alınıp bunlara özen gösterilmesi

gerekmiştir.⁵⁴ Bu gelişmeler üzerine Şehremaneti'nden hastalık ve vefat görülen yerlerin kordon altına alınıp buna muhalefet edenlerin bir aydan iki seneye kadar hapisle cezalandırılacağına dair duyuru yapılmıştır. Yer değiştirmek isteyenlerin ise sihi yönden bir mahzur olmadığına dair ilmühaber almaları zorunluluğu getirilmiş ve kurallara uymayanların mesul tutulması kararlaştırılmıştır.⁴² Fakat İstanbul, Adapazarı³⁴ ve Bursa gibi civar yerlerde halk tabiplerin uyarılarını dinlememekteydi.⁵⁵ Kurallara göre kolera tespit edilen evlerde ve dışarıda hasta kişilerle temasa geçenlerin gerek kendi hanelerinde ve gerekse de tecrithanelerde beş gün gözetim altında tutulmaları ve bakteriyoloji tetkiklerinin yapılması gerekmektedir.³⁹ Halk şüpheli durumlara karşı bilgilendirilmiş ve hastalık şüphesinde ilk yardım konusunda ne yapacakları gazetelerde yayınlanmıştır. Buna göre şiddetli ishal ve kusma başlıca belirtilerdi. Bu belirtiler görüldüğünde hasta hemen izole edilmeli gerekirse ekşi sütlü su içirilmeli ve hemen belediyeye haber verilmeliydi.⁵⁶

Halkın hastalığı gizlemesi sonucu bazı yerlerde ölümler meydana gelmiştir. Bunlardan biri Karagümrük'te Hatice Sultan Mahallesi'nde yaşanmıştır. Burada ikamet eden 40 yaşlarındaki bir kadın hastalığını gizlemiş, bir süre sonra kardeşine de bulaştırmış ve ikisi de vefat etmiştir. Hükümetin bu tür durumlarda her evin tek tek kontrolünün güçlüğüne dikkat çeken gazete, hastalık taşıyanların gizlenmemesini halktan rica ederek bunun vicdan azabının büyük olacağı uyarısında bulunmuştur.⁵⁷ Buna rağmen halk koleranın dışındaki hastalıkları hatta kazaları ve intihar teşebbüslerini bile gizlemiştir. Örneğin, Haydarpaşa'da babasının kendisine kızması üzerine zehir içerek intihara teşebbüs eden bir kızın fenalaşması üzerine ailesi tabiplere haber vermekten imtina etmiştir. Ailenin tabip çağırılmamasının sebebi evlerine hastalıklı muamelesi yapılma ihtimaliydi. Mahalle halkının araya girmesiyle bir süre sonra aile ikna edilmişse de tabip gelinceye kadar kız hayatını kaybetmiştir.³⁶

Gazetenin iddiasına göre halkın bir kısmı ise koleraya inanmamaktaydı. Bu yüzden hastalık Hasköy'den Büyükdere'ye ve oradan diğer yerlere sirayet etmişti. Gazete defaten "belediyenin hastalıklar hususundaki yanlışlarını yazıyoruz fakat ahalemizin de dikkat etmesi gerekir. Milletın yapacağı şey çok basittir. Bir yerde hastalık meydana geldiği zaman derhal hükümete haber vermek ve hükümetin alacağı tedbirlerden kaçmamak gerekir" şeklinde uyarılar yapmıştır.⁵⁵

Tanin Gazetesi'nde, 17 Ağustos 1911 tarihinde "Sual ve Cevap" başlığıyla gazeteye gönderilen bir mektuptan hareketle koleranın sebepleri ve çarelerine dair sorular cevaplanmıştır. Bu mektupta gönderilen bir soru "Koleraya yakalanıp tecrithaneye gönderilenler güya mezara gidiyormuş! Çoğu kişide bu şekilde bir fikir var. Bu hususta halkın aydınlatılması gereklidir" ibarelerini içermekteydi. Tanin birçok soruya cevap vermesine rağmen bu soruyu belediyenin cevaplama gerektğini ifade etmiştir.⁵⁸ Bu husus Alemdarın da dikkatini çekerek gazete idaresi, halkın bu konuda ikna edilmesini gerekirse söz konusu mektuptan hareketle neden tecrithanelerin mezar olarak addedildiğinin açıklanmasını istemiştir. Alemdar Gazetesi aslında tecrithaneleri hastalığın yayılmasını engelleyen mekanlar olarak nitelendirmiş ama hükümetin bu hususa açıklık getirmesini talep etmiştir.³⁴

Kordon ve karantina kurallarını ihlal edip hastalığın yayılmasına sebep olan kişilerin engellenmesi için kolluk kuvvetlerine silahla vurma yetkisi verildiğine dair haberlere de yer verilmiştir. Kuralların ihlaline dair bir diğer ceza ise müebbet kürek cezası olarak duyurulmuştur.⁵⁹ Cağaloğlu Hamamında koleradan ölen birinin cenazesinin sokağa atılmasından dolayı ise hamam görevlileri çeşitli sürelerle hapis cezasına çarptırılmıştır.³⁵ Bir başka haberde yeni bir kanun üzerinde çalışıldığı ve kordon firarlarına 1-15 lira arası para cezası ve bir günden bir aya kadar hapis cezası verileceği de duyurulmuştur.⁶⁰

Gazetenin yer verdiği bir başka başlık ise çeşitli yerlerden hastalığın şifasına dair gönderilen mektuplardı. Bunlardan biri "Koleraya Köylülerin İlacı" başlığıyla yayınlanmıştır. Gazete köy ahalisinden öğrendikleri ve masrafsız olarak nitelendirdikleri haberi "vebali sahibinin boynuna olmak üzere" aşağıdaki şekilde paylaşmıştır:

“Yalvacık Averkenz (?) köyünde meydana gelen kolera vefatlarından sonra köy ahalisinin tecrübesiyle bulunmuş bir tedaviden sizi haberdar edeceğim. Köy ahalisinden biri hastalığa yakalanır. Hastanın “ışhal ve kusma ile yandım feryadına” tahammül edemeyen merhametli kişiler hastanın başından sekiz on testi su döktükten sonra kendisine sarımsaklı ayran içirirler. İki gün geçer geçmez hasta tamamen iyileşir. Bu usul diğer hastalarda da denenir ve birçok kişi iyileşir. Temizlik kurallarına son derece aykırı olan bu köydeki kolera hastalarının % 95’i kurtarılmıştır. Allaha hamdolsun ki hastalık kontrol altına alınmıştır. Münasip ise bu husus gazetenizde yayınlansın. (Babalık).³⁴

Halk tarafından geliştirildiği belirtilen bir diğer ilaç haberi ise İzmir’de yayınlanan Köylü Gazetesi’nden aktarılmış ve “Koleraya Karşı Banyo” başlığıyla yayınlanmıştır. Söz konusu haber aşağıdaki gibidir.

“Bir gün evde otururken kızım birdenbire -amanın bana bir şeyler oluyor- diyerek fenalaştı. İshal olup kasmaya başladı. Bu halini görünce hekim telaşına düştük. Bu telaş arasında önceki yıllarda yaşanan kolera esnasında hamalların denize girerek koleradan kendilerini muhafaza ettiklerine dair işittiğim hikâyeyi hatırladım. Derhal denizden beş on kova su getirerek hastanın başından aşağı dökmeye başladım. Hasta giderek iyileşmeye başladı. Bu usulü birkaç defa tekrar ettikten sonra hasta koleradan kurtuldu.”⁵⁹

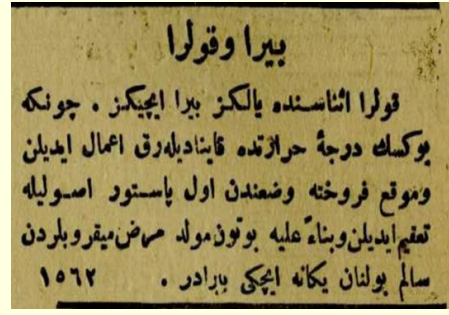
Gazeteye Bandırma’dan gönderilen şifa önerisi ise “Bendbaşı Mahallesinden Feyzullah Hilmi Efendi isimli biri bu mektubu göndererek şayet yayınlamazsanız sizi vatan haini ilan ederim demiştir. Biz de mektubu aşağıdaki şekilde özetliyoruz” açıklamasıyla yayınlanmıştır. Söz konusu şifanın hastalardan kan alınması yoluyla sağlandığı aktarılmıştır. İddiaya göre ölüm riski sorumluluğunu üstlenen bir doktor bu şekilde 500-600 kişiyi iyileştirmişti.⁴⁷

Gazetede halk tarafından geliştirilen şifa yöntemlerinin yanı sıra bilimsel çalışmalar neticesinde üretilen ilaç haberlerine de yer verilmiştir. Örneğin, İskenderiye Eczanesi sahibi Hasan Ahmed Bey tarafından koleranın ilacının bulunduğu duyurulmuştur. Prodos Gazetesi’nden aktarılan bir habere göreyse Rum bir doktorun bulunduğu ilacın Şehremeni Hüseyin Kazım Bey tarafından denemesi için Demirkapı Hastanesi’ne ulaştırıldığı belirtilmiştir.⁴⁶ Hasan Ahmed Bey ise haberinin yapılması üzerine ürettiği ilacın hastanelerde kullanımı hususunda izin başvurusunda bulunduğunu ama bunun reddedildiğini gazeteye bildirmiştir.⁶¹ Hastalığın etkisinin kırılmaya başladığı Eylül ayı sonlarında Avrupa’daki ilaç gelişmeleri de aktarılmıştır. Bunlardan biri Paul Ehrlich’in frengi için geliştirdiği 606 isimli ilacın İtalya’da kolera hastalarında denendiğine dairdir. Bu dönemde ilaç üç hastada denenmiştir. Bunlardan biri vefat ederken diğer ikisinde kısmi iyileşme görülmüştür.⁴⁰ 606 olarak kodlanan bu ilaç *arsphenamine* olarak bilinmektedir.⁶²

Eylül ayının sonlarına gelindiğinde İstanbul’un birçok bölgesinde hastalık kontrol altına alınmıştı. 22 Eylül’de Üsküdar’da 8, Büyükdere’de 2, Hasköy ve Kasımpaşa’da ise 4 gün boyunca kolera vukuatı görülmemişti.⁶³ Ekim ayının sonlarına doğru ise kolera haberleri neredeyse bir satırdan ibaret hale gelmiştir. Bu dönemde halka açık tiyatrolar da açılmaya başlamıştır.⁶⁴ Koleraya dair şifa haberleri ise yerini reklamlara bırakmıştır. Örneğin, “koleradan sakınmak için Bahçekapı’da Yaveryan İsakolyan Efendilerin koleraya karşı ‘Anti-Kolerik’ çayından alıp içmeleri tavsiye olunur. Bütün Türkiye’de çay satanlardan arayınız” şeklinde The Anti-Cholérique markalı çayın reklamı yapılmıştır (**Şekil 3**).⁶⁵ Tanin Gazetesi’nde de hem tiyatro duyuruları hem de ürün reklamları yapılmıştır. “Bira ve Kolera” başlığıyla “kolera esnasında yalnız bira içiniz. Çünkü yüksek derecede kaynatılarak imal edilen ve pastör usulüyle mayalandığından bütün mikroplardan arındırılan yegâne içki biradır” şeklinde biranın kolera için faydalı olduğuna dair reklamlara yer verilmiştir (**Şekil 4**).⁶⁶

Şekil 3. Anti-Kolerik Çay Reklamı

Şekil 4. Bira Reklamı

Hastalığın kontrol altına alındığı Ekim ayında gazete kolera vakalarını birkaç günde bir vermeye başlamıştır. Örneğin, 23 Ekim tarihli nüshada “Her ne kadar bu günlerde şehrimizde kolera hastalığı ortadan kaldırılmış ve son yirmi dört saat içerisinde vaka yaşanmamışsa da okullarda tedbirin elden bırakılmaması ve içme sularına özellikle dikkat edilmesi gerektiği” şeklindeki Maarif Nezareti tarafından yapılan duyuruya yer verilmiştir.⁶⁷ Toplam vaka sayısını içermesi itibariyle tespit edilebilen son haberlerden biri 27 Ekim 1911 tarihlidir. Buna göre İstanbul’daki toplam vaka 2.551, toplam vefat 1.480, iyileşen hasta sayısı 1.048 ve tedavi altında bulunanlar da 23 kişiydi. Hatta bu son günlerde vaka sayısı epey azaldığı için ilk günlerdeki gibi hasta isimlerine yeniden yer verilmiştir. Örneğin, isimleri geçenlerden biri Sivas’tan Karadeniz yoluyla İstanbul’a gelen Hüseyin, biri de Fatih’te Kitapçı Sokağında yaşayan Afri’dir (Şekil 5).⁶⁸ Alemdar’ın kolera ile ilgili haberleri Ekim ayından sonra neredeyse bitme noktasına gelmiştir. 31 Ekim tarihinde 4 günden beri İstanbul’da vukuat yaşanmadığı belirtilmiştir (Şekil 6).⁶⁹ Bir diğer haber ise 7 Kasım tarihli olup Beykoz’daki gemi bakım-onarım binasında Sadık Reis adındaki bir vatandaşın ölümüne dairdir.⁷⁰ Böylece hastalığın giderek kontrol altına alındığını belirtmek mümkündür. Bu kontrolün sağlanmasındaki başlıca etkenlerden biri ise mevsimler şartların sağladığı avantajdı. Buna rağmen hastalık Balkan Savaşları (1912-1913) sürecinde ordunun geri çekilmesiyle İstanbul başta olmak üzere birçok bölgede yeniden yayılmıştır.¹¹ Dolayısıyla hastalıkla mücadele 1911’den sonra da devam etmiştir.

شهر مزده قورلا
دون وقت ظهره قدر قورلاردن وقوع بولان مصابين
يكيدين مصاب
سيواسدن قرمدكيز طريقه كلن شوق بن حسين
فاتحه كيتايچي سواقاغنده موسي بن عفرى
اسكلردن وفات (۱) مجموع وقوعات (۲۵۵۱)
وفيات (۱۴۸۰) شفاياب اولان (۱۰۴۸) تحت
تدويده بولان ، (۲۳)

Şekil 5. 27 Ekim 1911 Tarihli Kolera İstatistiği

شهر مزده قورلا
له الحمد بوكون دردنجي كون اولاق اوزره صوك
يكرى درت ساعت ظرفنده شهر مزده قورلا وقوعاي
يوقدر .
— (۱۰) —

Şekil 6. 31 Ekim 1911 Tarihli Kolera Haberi

İstanbul’un başlıca ticaret yolları üzerinde yer alması ve yoğun bir nüfus hareketliliğine sahip olması kentin hastalıklarla mücadelesini doğrudan etkilemiştir. Bu etki özellikle iki şekilde tezahür etmiştir. Birincisi Osmanlı Devleti’nin hastalıkların içeriği ve tedavisine yönelik bir tecrübe elde etmesidir. İkincisi ise hem devletin hem de halkın ihmallerinden dolayı hastalıkların hızla yayılmasıyla daha çok ölümle sonuçlanmasıdır. Alemdar Gazetesi özelinde 1911’deki salgın değerlendirildiğinde XIX. yüzyılda başlatılan modern karantina uygulaması dahil hastalıkla mücadele hususunda Avrupalı standartlardaki gelişmelerin sürekli takip edilip Osmanlı’da uygulamaya konduğu görülmektedir. Buna rağmen tedbir adı altında yayınlanan bazı hususların pratikte karşılığının olmadığı da aşikardır. Bunun başlıca sebebi devletin içinde bulunduğu mali ve siyasi buhranlardır, 1890’larda gelindiğinde şiddetine rağmen hastalığın varlığının kabul edilmemesi gibi hususlar 1911’de de yaşanmıştır. Halkın bir kısmının korkudan hastalığı gizlemesi, hastalık görülen yerlerden kontrolsüz bir şekilde ayrılması ve hastalıklı kişilerle temasa geçme gibi konularda

uyarıları dikkate almaması hastalığın seyrini etkilemiştir. Halk bir yandan da sağlık personelinin yetersizliğinden dolayı alternatif şifa yöntemlerine başvurmuştur. XIX. yüzyılda salgının İstanbul'daki birincil yayılma noktası olan Hasköy'ün 1911'de de en çok etkilenen semtlerin başında yer alması buradaki hijyen koşullarıyla ilgilidir. Tüm bunlar tarihsel süreçte hastalıklarla mücadele konusunda insan yönetiminin zorluğunun belirleyici olduğunu ve günümüz koşullarını dahi etkilediğine işaret etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmanın maksadı benzer temadaki mevcut çalışmaların kaynaklarının dışına çıkarak günlük yayın yapan bir gazete vasıtasıyla İstanbul'un kolera ile mücadelesinin resmini çizmektir. Zira gazeteler hem halkın hem de idarecilerin sesini duyurduğu mecralar olup dönemin en etkili kitle iletişim araçlarıdır. Alemdar Gazetesi örneklemeyle İstanbul özelinde izah edilmeye çalışılan ve 1911 yazında patlak veren kolera salgını siyasal, sosyal, ekonomik ve toplumsal yönleri itibariyle zorlu bir süreç teşkil etmiştir. Çalışmadan iki türlü veri elde edilebilir. Birincisi nicel veriler olup yaz mevsimi boyunca hastalanan, hayatını kaybeden, iyileşen ve tedavi altına alınan kişilere dair istatistiklerdir. İkincisi ise hastalığa karşı gösterilen tepkilerin niteliğidir. Gazete nüshalarından koleraya dair tespit edilebilen son haberlere göre İstanbul'da 2.552 vaka yaşanmıştır. Bu kişilerden 1481'i vefat ederken 1048'i iyileşmiştir. Geriye kalanlar ise tedavi altındaki kişi sayısıdır. Böylece vakaların yaklaşık % 58'i ölüm, % 41'i iyileşme ve % 1'i ise tedavi altındaki kişilerle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla hastalık kapanların büyük bir kısmı vefat etmiştir. Bu ölümlerin sadece 721'i 15 Ağustos-15 Eylül arasında yaşanmıştır. İlk vakanın tespit tarihi olan 31 Mayıs'tan son vakalara yer verilen 7 Kasım'a kadar geçen beş ayı aşkın süre dikkate alınınca bu bir aylık dönem, hastalığın zirve noktası olarak nitelendirilebilir.

Çalışmadan çıkarılması gereken nitel veriler ise toplumun ve devletin salgınlara karşı hazır bulunuşluk seviyesine dairdir. Gazete idaresinin yerel yönetim birimlerini ve halkı ihlaller hususunda çoğu kez uyarması ve belediye başkanı nezdinde yetersizliklerin kabulü salgının üstesinden gelinmeyi zorlaştırıcı etkiye sahip olmuştur. Halkın bir kısmı tüm uyarı ve tehlikelere rağmen karantina ve kordon kurallarına uymayarak hastalığın yayılımını tetiklemiştir. Devletin sıhhi imkânları ise her tarafa düzenli bir şekilde yetecek durumda değildi. Nitekim bu hususlar vaka sayılarındaki oranlar içerisinde ölümlerin birinci sırada yer almasının başlıca sebepleridir. Tüm bunlar aynı zamanda toplumun salgınlara karşı tarihsel süreçteki rolü itibariyle de bize fikir vermektedir. Sözelimi toplum, geleneksel yapısından ötürü dönüşümü ve modern tıp söylemlerini kabullenmede direnç göstermiştir. Bu da devletin hastalıklarla mücadelesini ayrıca zorlaştırmıştır. Devlet tarafından gösterilen ihmalkarlıkların ise dönemin sosyal, ekonomik, siyasal ve askeri koşullarının yaratmış olduğu "imkansızlıklar" çerçevesinde değerlendirilmesi icap eder.

Kaynaklar

1. Yaşayanlar İ. Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri. *Toplumsal Tarih Dergisi* 2018;216:50-55.
2. Sarıyıldız G. XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgınları, *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildirileri*, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2002:309.
3. Uzluk FN. Cholera Asiaticanın Epidemiy Tarihi Üstüne Bir Araştırma. *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi* 1948;8(1):8-11.
4. Yıldırım N. Salgın Afetlerinde İstanbul, Afetlerin Gölgesinde İstanbul, Ed. Said Öztürk, İstanbul Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010:109-154.
5. Yıldırım N. İstanbul'un Kolera ile Tanışması: 1831 Salgını. *Toplumsal Tarih* 2020;316:62-64.
6. Yıldırım N. İstanbul Boğazı'nda Karantina Uygulamaları. *Yeni Deniz Mecmuası* 2016;1:45-46.
7. Yıldırım N. Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar. *Toplumsal Tarih* 2006;150:18-19.
8. Yıldırım N. 1893'te İstanbul'da Kolera Salgını. *Tarih ve Toplum* 1994;129:14-17.
9. Ayar M. 1893-1894 İstanbul Kolera Salgınında Üsküdar, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V, 1-5 Kasım 2007, Bildiriler, Cilt:2, Ed. Coşkun Yılmaz, Görsel Dizayn Ofset ve Matbaacılık, İstanbul, 2008:629-641.
10. Yıldırım N. 1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri. *Tarih ve Toplum* 1996;25(150):373.
11. Unat E.K. Osmanlı İmparatorluğunda 1910-1913 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1995;1:58-62.

12. Yıldız A. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitime Geçiş. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 2017;70(3):128.
13. Gültekin, E. Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme Çabaları, Bilig, 2020, 92: 116-130.
14. Özlü Z. Osmanlı Devleti'nde Difteri Hastalığı ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında). Belleten 2017;81(291):429-455.
15. Özlü Z, Tiryaki K. Osmanlı'da Seferberlik Dönemlerinde Salgın Hastalıklara Karşı Halk Sağlığı Muhafazasına Dair Bulgular, Zeugma II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi 18-20 Ocak 2019, Tam Metin Kitabı, Cilt:2, Ed. Tural Mehmetoğlu & Zhuldyz Sakhi, İKSAD Yayınları, 2019:1169-1182.
16. Ölmez A. İkinci Abdülhamid Döneminde Koruyucu Hekimlik ve Bazı Vesikalar. Belgeler 2016; 34:93-94.
17. Ayar M. Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895), Kitabevi, İstanbul, 2007:267-360.
18. Gültekin E, Doğan G. Osmanlı Dönemi Belediye Tabipliği Uygulamasına Karamürsel Örneğinde Bir Bakış. Lokman Hekim Dergisi 2018;8(3):219.
19. Yıldırım N. İstanbul'da Sağlık Hayatı, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt: IV, Ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür Aş. İstanbul, 2015:99-100.
20. Yıldırım N. Su ile Gelen Ölüm: Kolera ve İstanbul Suları. Toplumsal Tarih 2006;145:3-4.
21. Uyanık N, Mihçi S. Refi Cevat'ta Siyasi Düşüncenin Değişimi Üzerine, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 2014;6(12):318.
22. Koloğlu O. Osmanlı Döneminde Basının İçeriği, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2010:223-249.
23. Alemdar, No:8-98/40-131, 18 Şaban-23 Ramazan 1329 (15 Ağustos-16 Eylül 1911), s. 2-4.
24. Alemdar, No: 2-92, 13 Şaban 1329 (9 Ağustos 1911), s. 3.
25. Alemdar, No: 9-100, 19 Şaban 1329 (16 Ağustos 1911), s. 3.
26. Tanin, No: 25-1040, 28 Receb 1329 (25 Temmuz 1911), s. 4.
27. Tanin, No: 17-1033, 19 Receb 1329 (16 Temmuz 1911), s. 5.
28. Tanin, No: 1044, 2 Şaban 1329 (29 Temmuz 1911), s. 5.
29. Tanin, No: 1049, 7 Şaban 1329 (3 Ağustos 1911), s. 5.
30. Alemdar, No: 1-92, 12 Şaban 1329 (8 Ağustos 1911), s. 2.
31. BOA. DH. İD. 50/19, 27 Temmuz 1327 (9 Ağustos 1911).
32. Alemdar, No: 6-97, 17 Şaban 1329 (13 Ağustos 1911), s. 3.
33. Alemdar, No: 7-98, 18 Şaban 1329 (14 Ağustos 1911), s. 2-3.
34. Alemdar, No: 11-102, 22 Şaban 1329 (18 Ağustos 1911), s. 2-3.
35. Alemdar, No: 16-107, 27 Şaban 1329 (23 Ağustos 1911), s. 2.
36. Alemdar, No: 24-115, 7 Ramazan 1329 (31 Ağustos 1911), s. 2-3.
37. Alemdar, No: 25-116, 8 Ramazan 1329 (1 Eylül 1911), s. 2-3.
38. Alemdar, No: 15-106, 26 Şaban 1329 (22 Ağustos 1911), s. 3.
39. Alemdar, No: 20-111, 3 Ramazan 1329 (27 Ağustos 1911), s. 3.
40. Alemdar, No: 39-130, 22 Ramazan 1329 (15 Eylül 1911), s. 2.
41. Alemdar, No: 41-132, 24 Ramazan 1329 (17 Eylül 1911), s. 2.
42. Alemdar, No: 9-100, 21 Şaban 1329 (17 Ağustos 1911), s. 3.
43. Alemdar, No:5-96, 16 Şaban 1329 (12 Ağustos 1911), s. 3.
44. Alemdar, No: 52-143, 7 Şevval 1329 (30 Eylül 1911), s. 4.
45. Alemdar, No: 17-108, 28 Şaban 1329 (24 Ağustos 1911), s. 2.
46. Alemdar, No: 32-123, 15 Ramazan 1329 (8 Eylül 1911), s. 3.
47. Alemdar, No: 35-126, 18 Ramazan 1329 (11 Eylül 1911), s. 3.
48. Alemdar, No: 14-105, 25 Şaban 1320 (21 Ağustos 1911), s. 2.
49. Tanin, No: 1060, 18 Şaban 1329 (14 Ağustos 1911), s. 3.
50. Alemdar, No: 19-110, 2 Ramazan 1329 (26 Ağustos 1911), s. 2.
51. Alemdar, No: 27-118, 10 Ramazan 1329 (3 Eylül 1911), s. 3.
52. Alemdar, No: 30-121, 13 Ramazan 1329 (6 Eylül 1911), s. 2.
53. Alemdar, No: 4-95, 15 Şaban 1329 (11 Ağustos 1911), s. 3.
54. Alemdar, No: 8-99, 11 Şaban 1329 (15 Ağustos 1911), s. 2-3.
55. Alemdar, No: 28-119, 11 Ramazan 1329 (4 Eylül 1911), s. 3.
56. Alemdar, No: 21-112, 4 Ramazan 1329 (28 Ağustos 1911), s. 3.
57. Alemdar, No: 22-113, 5 Ramazan 1329 (29 Ağustos 1911), s. 2.
58. Tanin, No: 1063, 21 Şaban 1329 (17 Ağustos 1911), s. 3.
59. Alemdar, No: 13-104, 24 Şaban 1329 (20 Ağustos 1911), s. 3.
60. Alemdar, No: 30-121, 13 Ramazan 1329 (6 Eylül 1911), s. 2.

61. Alemdar, No: 33-124, 16 Ramazan 1329 (9 Eylül 1911), s. 3.
62. Williams J. K. The Introduction of 'chemotherapy' Using Arsphenamine- The First Magic Bullet, Journal of the Royal Society of Medicine 2009;102(8):343-348.
63. Alemdar, No: 46-137, 29 Ramazan 1329 (22 Eylül 1911), s. 2.
64. Alemdar, No: 79-179, 14 Zilkadde 1329 (5 Kasım 1911), s. 4.
65. Alemdar, No: 60-160, 24 Şevval 1329 (17 Ekim 1911), s. 3.
66. Tanin, No: 1132, 5 Zilkadde 1329 (27 Ekim 1911), s. 6.
67. Alemdar, No: 65-165, 29 Şevval 1329 (23 Ekim 1911), s. 2.
68. Alemdar, No: 70-170, 5 Zilkadde 1329 (27 Ekim 1911), s. 4.
69. Alemdar, No: 74-174, 9 Zilkadde 1329 (31 Ekim 1911), s. 3.
70. Alemdar, No: 81-181, 16 Zilkadde 1329 (7 Kasım 1911), s. 2